

2. Баев М.О. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него: прокурорская тактика, адвокатская тактика : науч.-практ. пособие / М.О. Баев, О.Я. Баев. – М. : Экзамен, 2005. – 318 с.
3. Варфоломеева Т.В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т.В. Варфоломеева. – К. : Вища школа, 1991. – 149 с.
4. Воробьев Г.А. Тактика и психологические особенности судебных действий / Г.А. Воробьев. – Краснодар : Изд-во Краснодарского ун-та, 1986. – 208 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст]. – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 254 с.
6. Котюк І.І. Теорія судового пізнання : [монографія] / І.І. Котюк. – К. : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. – 435 с.
7. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. – М. : Юридическая литература, 1976. – 197 с.
8. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики : [монография] / В.Ю. Шепитько. – Харьков : Гриф, 2002. – 349 с.
9. Криминалистика : учебник для вузов / [Аверьянова Т.В. и др.] ; под ред. Р.С. Белкина. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 971 с.
10. Баев О.Я. Содержание и формы криминалистической тактики / О.Я. Баев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1975. – 59 с.
11. Правила адвокатської етики : затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unba.org.ua/>. – Назва з екрану.

УДК 343.982.4

М. Грига,

ад'юнкт наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

КОМПЛЕКСНЕ КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ПРИЙОМІВ

Документи є невід'ємною частиною життя кожної людини. У широкому сенсі вони являють собою будь-який матеріальний об'єкт, який містить інформацію про факти, події, явища суспільного життя та діяльність людини, призначену для передачі її у часі та просторі [1, с. 174]. Головна вимога до документа – відповідність інформації, що міститься в ньому, реальним фактам. Якщо він складений за певною формою (зазвичай це відноситься до документів, які фіксують які-небудь права чи обов'язки його власника), то будь-які порушення позбавляють такий документ юридичної сили. Відтак із поняттям документа тісно пов'язане питання про його реквізити.

Підпис як один із найважливіших реквізитів, який супроводжує докумен-

тообіг значного кола сфер життєдіяльності людини, є частим предметом злочинних посягань, а отже, одним із найбільш розповсюджених об'єктів криміналістичних досліджень.

Останнім часом у практиці судово-почеркознавчої експертизи все частіше трапляються випадки, коли об'єктом експертного дослідження стають підписи, виконані за допомогою технічних прийомів. Найпоширенішими способами виконання таких підписів є перемальовування «на просвіт», перетиснення за штрихами підпису-оригіналу з наступним наведенням барвною речовиною, попередня підготовка за допомогою олівця, вологе копіювання, фотомеханічний спосіб, використання копіювально-множильної техніки та інші. І хоча

окремі питання даної проблематики були предметом наукових досліджень таких відомих вчених-криміналістів, як Л.Ю. Ароцкер, В.Ф. Берзін, М.Є. Бондар, В.О. Воробей, В.Г. Гончаренко, В.В. Ліповський, А.Н. Лисенко, В.К. Лисиченко, З.С. Міленевська, Н.Є. Новоселецька, В.Ф. Орлова, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, Т.О. Сукманова, І.Я. Фрідман, С.А. Ципенюкта, а в 2004 р. фахівцями КНДІСЕ була розроблена методика дослідження даної категорії почеркових об'єктів [2], вони й надалі залишаються одними з найбільш складних та неоднозначних.

Метою статті є висвітлення одного з проблемних аспектів даного виду почеркознавчих досліджень, а саме розмежування компетенції експертів та змісту їх спеціальних знань під час вирішення питання про спосіб виконання підпису. На думку ряду фахівців, за встановлення факту виконання підпису за допомогою технічних прийомів методами техніко-криміналістичної експертизи документів відпадає необхідність у його почеркознавчому дослідженні, оскільки такий спосіб виконання підпису значною мірою перешкоджає прояву в ньому почеркових ознак. Інша частина експертів вважає, що навіть за такого способу виконання у досліджуваному підписі можуть проявитися ознаки почеркового навичку іншої особи, що дозволяє вирішити ідентифікаційне питання [3, с. 254]. Більшість авторів схиляються до думки, що даний вид почеркознавчого дослідження є, безумовно, комплексним [4, с. 191].

Питання комплексного характеру дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, учені-криміналісти підіймали давно [5; 6]. Зокрема, В.В. Ліповський зазначав, що теоретично можливо припустити проведення чисто технічної експертизи підпису, адже це, зрештою, залежить від завдання, яке поставлене перед експертом. Проте на практиці, навіть якщо перед експертом стоїть питання про можливе використання під час виконання підпису технічних прийомів із

метою його підробки, відповідь на нього може бути надана лише після проведення почеркознавчого дослідження. Адже для судово-слідчих органів, незалежно від формулювання експертного завдання, основним залишається ідентифікаційне питання, чи може служити підпис посвідчувальним знаком певної особи, тобто справжній він чи ні. Що ж стосується способу, яким він виконаний, у разі його підробки, то відповідь на це питання можна вважати вторинною [7, с. 76-77].

Учений зауважував, що почеркознавче дослідження підпису повинно бути первинним, оскільки лише у процесі його проведення під час експертного огляду на стадії роздільного дослідження чи оцінки результатів порівняння може виникнути необхідність у застосуванні методів судово-технічної експертизи. Наприклад, експерт-почеркознавець встановив, що провести дослідження наданого підпису неможливо внаслідок поганого розрізнення штрихів підпису [7, с. 77].

Пропонуємо більш детально зупинитися на таких випадках, розглянемо найбільш уживані методи техніко-криміналістичної експертизи документів, що застосовуються для вирішення даного завдання.

Штрихи підпису виконані барвною речовиною, мало відмінною за відтінком або інтенсивністю забарвлення від паперу документа. Наприклад, підпис виконаний блідим чорнилом на кольоровому папері або ж твердим олівцем на папері сірого кольору. Для поліпшення читання таких підписів використовують методи кольоропорозрізнення (якщо штрихи підпису відрізняються від решти поверхні документа за кольоровим тоном) або методи посилення контрасту (якщо штрихи підпису відрізняються від паперу документа за інтенсивністю, але не за колірним тоном). Який метод слід застосувати в тому або іншому випадку, буде залежати від конкретних умов.

Якщо штрихи підпису невидимі, результативним може бути просте поси-

лення контрасту. Проте в деяких випадках даний метод може призвести до погіршення роздільного сприйняття штрихів підпису. Це може статися тому, що контраст перешкоди посилиться більше, ніж контраст штрихів підпису. У таких випадках слід послаблювати контраст перешкоди, що дозволить роздільно сприймати штрихи підпису.

Штрихи підпису погано розрізняються внаслідок дії тіньового контрасту, викликаного пошкодженнями або особливостями поверхневого шару паперу. У разі пошкоджень документа можуть з'явитись тіньові контрасти, утворені рельєфом поверхневого шару паперу. Вони заважають розрізненості контрастів, утворених штрихами підпису і папером документа.

Для послаблення або усунення тіньового контрасту, що заважає, слід застосувати безтіньове освітлення, тобто таке, що є рівномірним з усіх боків і не дає тіней на поверхні паперу (використання «світлового колодязю» або «світлової шахти»).

Штрихи підпису залиті або замазані якою-небудь барвною речовиною. Основним методом у даному випадку є кольоророзрізнення. Для вибору умов фотографування використовують набір світлофільтрів або спектральний освітлювач. Послаблення колірної контрасту перешкоди здійснюється шляхом фотозйомки в ефективному світлі, тобто вузькій ділянці спектру, за якої відбувається максимальне послаблення пофарбованих деталей. При цьому підбирається світлофільтр, спектральний склад якого буде близьким до спектрального складу перешкоди.

Штрихи підпису вицвіли (знебарвлені) у результаті дії світла або хімічних реактивів. Із такими підписами найчастіше стикаються під час дослідження старих документів або документів, текст яких піддавався витравленню. У даному випадку найбільш ефективними переважно виявляються фотографування в УФ-променях, люмінесцентний аналіз, кольоророзрізнення та посилення контрасту [8, с. 75-77].

Відтак зрозуміло, що у випадках поганого розрізнення штрихів підпису, що надійшов на дослідження, застосування методів техніко-криміналістичного дослідження документів є необхідним етапом для подальшого проведення ефективного почеркознавчого дослідження.

На стадії роздільного дослідження експерт-почеркознавець може виявити в місці розміщення штрихів спірного підпису незафарбовані сліди (вдавнені штрихи) чи штрихи, виконані іншим барвником. При цьому виникає необхідність дослідження даних штрихів чи слідів та визначення їх структури чи складу, що також може вимагати застосування методів спеціальної фотозйомки (в косонаправленому світлі, у відбитих інфрачервоних променях тощо).

На стадії оцінки результатів порівняльного почеркознавчого дослідження, коли є розбіжності ознак, які неможливо пояснити варіаційністю підписів, впливом дії збиваючих факторів чи подробиць, за допомогою методів технічного дослідження документів необхідно визначити, чи не є вони наслідком наявності у складі підпису будь-яких сторонніх штрихів. Із цією метою можуть бути використані методи визначення однорідності барвника, послідовності нанесення штрихів.

Таким чином, як стверджував В.В. Ліповський, лише експерт-почеркознавець може визначити необхідність та мету використання у конкретному випадку методів технічного дослідження документів [7, с. 77].

На даному етапі розвитку експертних досліджень комплексний характер дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, є беззаперечним. Так, протягом 2006-2007 рр. Харківським НДІСЕ було розроблено методичні рекомендації з питань призначення та проведення комплексних експертиз у кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справах [4, с. 189]. На підставі цієї роботи створено загальну методику, яку після атестації внесено до державного

реєстру методик проведення судових експертиз. Методика складається із загальної та особливої частин. В особливій частині методики розроблено предмет, об'єкти, завдання, орієнтовні переліки питань, методи та загальні методичні положення досліджень за 44 категоріями комплексних судових експертиз. Першою в цьому переліку визначено комплексну почеркознавчу та технічну експертизу документів. Методикою визначається предмет даного виду комплексної експертизи – фактичні дані й обставини справи, що встановлюються на базі інтеграції спеціальних знань у галузях почеркознавства та технічного дослідження документів про виконавця (виконання) певних записів (підписів), і пропонується його диференціація за наступними групами:

1. Про виконавця певних записів (підписів) за копіями документів, виготовлених за допомогою копіювальних апаратів електрофотографічного і струминного способів утворення зображень.

2. Про виконання (в окремих випадках – виконавця) записів (підписів) із застосуванням попередньої технічної підготовки (на просвіт, шляхом вологого копіювання, передавлювання з оригіналу й подальшого наведення барвником незабарвлених удавлених (втиснених) штрихів, домальовування окремих штрихів тощо); про виконавця записів (підписів) із застосуванням пишучого приладу з дефектом, що утворює подвійні штрихи, тобто коли поряд із забарвленим утворюється незабарвлений втиснений штрих («фаска»), або з іншим дефектом.

3. Про дописування окремих рукописних записів, цифр, букв (коли лише технічним дослідженням документа це встановити неможливо).

4. Про неможливість встановлення факту виконання певною особою зображення підпису (запису), утвореного за допомогою факсиміле-кліше.

Визначені об'єкти комплексної судової почеркознавчої та судово-технічної експертизи документів, зокрема: копії документів, документи, записи (підпи-

си) в яких виконані із застосуванням попередньої технічної підготовки, утворені за допомогою факсиміле-кліше, рукописні записи, вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку для порівняльного дослідження тощо.

Завдання комплексної судової почеркознавчої і судово-технічної експертизи документів диференційовано, відповідно до її предмета, на чотири групи:

1. Встановлення виконавців записів (підписів) за копіями документів.

2. Встановлення факту виконання (в окремих випадках – виконавців) записів (підписів) із застосуванням попередньої технічної підготовки (на просвіт, шляхом вологого копіювання, перетиснення з оригіналу й подальшого наведення барвником незабарвлених втиснених (удавлених) штрихів, домальовування окремих штрихів тощо); встановлення виконавця записів (підписів) із застосуванням пишучого приладу з дефектом, що утворює подвійні штрихи, тобто коли поряд із забарвленим утворюється незабарвлений втиснений (удавлений) штрих («фаска»), або з іншим дефектом).

3. Встановлення дописок окремих рукописних записів, цифр, букв (у випадках, коли лише технічним дослідженням документа це встановити неможливо).

4. Встановлення неможливості факту виконання певною особою зображення підпису (запису), утвореного за допомогою факсиміле-кліше [4, с. 190-191].

Як бачимо, підписи, виконані за допомогою технічних прийомів, є одним із ключових предметів комплексного почеркознавчого та техніко-криміналістичного дослідження документів. Відтак лише інтеграція методів пізнання різних галузей судової експертизи у криміналістичному дослідженні може бути запорукою ефективного та результативного його проведення на високому науковому рівні.

Ключові слова: криміналістичне дослідження підписів, почеркознавча експертиза, методи техніко-криміналі-

стичного дослідження документів, комплексний характер.

У статті розглянуто окремі аспекти комплексного характеру криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, а також питання розмежування компетенції експертів та змісту їх спеціальних знань під час встановлення способу виконання підписів даного виду.

В статье рассмотрены отдельные аспекты комплексного характера криминалистического исследования подписей, исполненных с помощью технических приёмов, а также вопрос разделения компетенции экспертов и содержания их специальных знаний при установлении способа исполнения подписей данного вида.

The article deals with some aspects of the complex nature of forensic investigation signatures created with techniques and issue of division of competence of experts and the content of their special knowledge in determining the manner of execution of this type of signatures.

Література

1. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 704 с.
 2. Вирішення почеркознавчих задач стосовно підписів, виконаних за допомогою

технічних прийомів : метод. рекомендації / кол. авт. – К. : КНДІСЕ, 2004. – 60 с.

3. Сукманюк О.А. К вопросу идентификационного исследования подписей, выполненных при помощи технических приёмов / О.А. Сукманюк // Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы : сб. научно-практ. матер. – Симферополь, 2000. – С. 254-257.

4. Сімакова-Єфремян Е.Б. Науково-методичні проблеми комплексних судово-експертних досліджень / Е.Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – Х., 2009. – Вип. 9. – С. 185-195.

5. Леканова Л.Г. О комплексном, почерковедческом и техническом исследовании подписей, выполненных с помощью технических приемов / Л.Г. Леканова // Экспертная практика и новые методы исследования. – М. : ВНИИСЭ, 1977. – Вып.15. – С. 12-17.

6. Липовский В.В. Почерковедческое исследование подписей, исполненных с помощью технических приемов / В.В. Липовский. – К. : РИО МВД СССР, 1975. – 32 с.

7. Липовский В.В. Использование методов технического исследования документов и почерковедения при экспертизе подписей, подвергшихся изменениям / В.В. Липовский, Т.А. Дроздова // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1991. – Вып. 43. – С. 74-80.

8. Грига М.А. Особливості криміналістичного дослідження слабовидимих або невидимих підписів / М.А. Грига // Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень : зб. матер. круглого столу. – К. : ННП-ФЕКП НАВС, 2013. – С. 75-78.

